

SÁNDOR ANNA–TÓTH KATALIN: **Nyitragerencséri tájszótár. Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján.** Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2020. (288 lap)

2020 elején jelent meg a Nyitragerencséri tájszótár, mely a maga nemében egyedülálló és hiánypótló mű: az első szlovákiai magyar helyi tájszótár. A nyelvjárási szókészlettel foglalkozó szótáraknak többféle típusa létezik. A nyelvjárási lexikográfia a szótárak tipizálásakor különbséget tesz a helyi szótár és a helyi tájszótár között. A helyi szótár egyetlen település szókészletét ismerteti úgy, hogy a köznyelvvel megegyező és a köznyelvben ismeretlen szavakat is tartalmazza. A helyi tájszótár ezzel szemben egy településnek a köznyelvben nem használatos szavait dolgozza fel (vö. HEGEDŰS 2001: 400). A szlovákiai magyar nyelvjárások lexikai elemeivel számos kiadvány foglalkozik: vannak tájszó- és nyelvjárási szakszókincs-gyűjtemények (az áttekintésükre lásd PRESINSZKY 2009: 31–42), valamint jelent meg helyi szótár is (GÁGYOR 2003–2004), ám helyi tájszótárral mindeddig nem büszkélkedhettünk.

A kiadvány Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján készült, melynek adatait a neves nyelvjárás-kutató több mint öt évtizeden át gyűjtötte. Az adatok feldolgozását, megszerkesztését és publikálását viszont betegsége és halála miatt nem tudta megvalósítani. Sándor Anna és Tóth Katalin a szótár elkészítésével így neves feladatot is teljesítettek. A munka első része bemutatja Sima Ferenc életét és munkásságát, a tájszóanyag gyűjtésének, valamint későbbi feldolgozásának körülményeit, továbbá tartalmazza a kutatási helyszínt, Nyitragerencsér történetét, lakóinak bemutatását és nyelvjárásának rendszerszerű leírását. Az első nagy egység a felhasznált irodalom közlésével és szlovák nyelvű összefoglalóval zárul. A könyv második, fő része pedig maga a modern nyelvjárási lexikográfiai módszerekkel megszerkesztett szótár.

Sándor Anna bevezető gondolatai után Sima Ferenc nyelvészi és tanári pályájának állomásairól és eredményeiről olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy a csitári hegyek alatt látta meg a napvilágot, és ez „szinte előre meghatározta felnőttkori tudományos érdeklődését, majdani nyelvészeti kutatásainak fő témáját, a szlovákiai, köztük különösen a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások kutatását” (12). Pozsonyban érettségizett, ott szerzett szlovák–magyar szakos tanári oklevelet is. Ezt követően néhány évet a Pravda kiadónál dolgozott, majd 1953–1983 között a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusa, később docense lett. Szakterülete a fonetika, a fonológia, a magyar és a finnugor nyelvtörténet, azonban legtermékenyebb a dialektológiában volt, elsősorban ez állt tudományos érdeklődésének középpontjában. A szlovákiai magyar nyelvjárások tájszavaival foglalkozó írásait nemcsak magyarul és szlovákul tette közzé, hanem németül, sőt angolul is megjelentek. Sima Ferenc legismertebb műve a Magyar nyelvtörténet 1. című tankönyve, amely főképpen a szlovákiai magyar szakos egyetemi képzést szolgálta. Néprajzi jellegű írásai közül a legjelentősebb a Vétessék ki szóló szívem című szlovákiai magyar népballada-gyűjteménye, melyet Ág Tiborral, a neves népzene-kutatóval adott közre. Magyar–szlovák szakosként felismerte, hogy a szlovákiai magyarság asszimilációjának egyik fő oka a hiányos szlováktudásból adódó nyelvi hátrány. Chrenka Edittel és Kazimír Máriával összeállított egy szlovák–magyar és magyar–szlovák zsebszótárt, „mely hiánypótló és nélkülözhetetlen lett a kétnyelvűségi lét mindennapjaiban” (16).

Sima Ferenc tájszóhagyatéka tizenkét Nyitra-vidéki magyarlakta község nyelvjárásának adatait tartalmazza több ezer cédula és a hozzájuk kapcsolódó, magyarázatokat közlő dossziék formájában. A nyelvi adatokon kívül a cédulákon feltüntette a gyűjtés és lejegyzés körülményeire vonatkozó információkat is (a gyűjtés ideje, az adatközlő monogramja, megjegyzések). Az adatgyűjtés legintenzívebben az 1950-es években zajlott, ezért az adatok nem tekinthetők szinkron nyelvi anyagnak. Ebből a nagy hagyatékból a szótár készítőinek azért éppen a nyitragerencséri tájszóanyagra esett a választása, mert ez teszi ki a Sima-féle

gyűjtemény legnagyobb részét. A szerzők döntését az is befolyásolta, hogy munkájukkal nyelvi és kulturális értékeket mentsenek, ugyanis Nyitragerencsén rohamosan felgyorsult a magyar lakosság asszimilációja és csökkenése. Ennek legfőbb oka az, hogy a falu Nyitra város közvetlen szomszédságában fekszik. A 95%-ban szlovák nemzetiségű város tőszomszédsága a község nyelvi és néphagyományainak felbomlására és a magyarok számának erőteljes csökkenésére nagy hatással van. „Az etnikai arányok megváltozását a magyarság asszimilációján kívül az is befolyásolja, hogy a községben az építkezési telkek és a régi házak megvételével a szlovákok nem csupán hétvégi, hanem állandó lakhellyel rendelkező lakosokká váltak a faluban” (38).

A nyitragerencséri nyelvjárással a 19. század végétől foglalkoznak a nyelvjáráskutatók. A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjaként Imre Samu és Kálmán Béla is gyűjtöttek többek között a községben, melynek nyelvjárását az északnyugati palóc nyelvjárás csoportjához sorolták, bár ez a besorolás több kérdést is felvetett. A nyitragerencséri nyelvjárás besorolásával kapcsolatos kérdésekre A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza adta meg a választ. Eszerint „Nyitragerencsér a Nyitra-vidéki nyelvjárás csoporton belül a középső alcsoportba tartozik. Az viszont kétségtelen tény, hogy e nyelvjárás a tőle délnyugatra fekvő kutatópontok néhány olyan vonásával is azonosságot mutat, mely hiányzik a középső alcsoport többi településének nyelvjárásából. Ilyen például a határozói ige-név *-va/-ve* képzőjének a viselkedése, mert míg Nyitragerencsén *fisővel* (= fésülve), *írvál*, *vāgvál*, addig a középső alcsoport többi kutatópontján *fisőve*, *írvá*, *vāgvá*” (SÁNDOR 2004: 40). A tájszótár első részének 8 alfejezetében a tájszóhagyatékából vett adatokkal gazdagon szemléltetve ismerhetjük meg a gerencséri nyelvjárás további hang- és alaktani, valamint mondattani jelenségeit.

A kiadvány nagyobbik része a tájszavakat tartalmazó szótár, melyet Sándor Anna és Tóth Katalin gondos válogatással és körültekintő szakmaisággal állítottak össze. A feldolgozás menetéről és a szócikkek szerkesztéséről külön alfejezetben olvashatunk. Ebből a kutatás-módszertani szempontból is fontos részből megtudhatjuk, hogy a nagy mennyiségű cédulaanyagból nem kerülhetett be minden adat a szótárba. Ennek egyik oka az volt, hogy néha ugyanaz a tájszó (más-más nyelvtani alakban, de azonos jelentésben) több cédulán is szerepelt. Más esetben pedig a cédulán szereplő szó a Magyar értelmező kéziszótár alapján nem minősült tájszónak. A tájszó típusát sem jelölte a gyűjtő, ezért ezt az információt a feldolgozás folyamán határozták meg a szótár összeállítói. A tájszótípust (a viszonyoszó és a tulajdonnevek kivételével) mindegyik címszó után rövidítéssel jelölik, ezáltal a Nyitragerencséri tájszótár „olyan többletinformációt is tartalmaz, mely az eddigi magyar tájszótárakból hiányzik” (28).

A szótárba öt tájszótípust vettek fel a szerzők: a valódi tájszavak két csoportját — a tulajdonképpeni (Vt) és a névbeli (Vn) tájszót —, ezenkívül a jelentésbeli

(J) és az alaki (A), valamint az alaki-jelentésbeli (AJ) tájszavakat. A tájszavak tipizálása több esetben nem volt problémamentes. A valódi tájszavak körében a többszörösen továbbképzett igék okoztak nehézséget, mert ezeknek „a köznyelvi-vel azonos szótövéhez a köznyelvtől eltérően több vagy más képző is kapcsolódott (pl. *ajándíkoszkogyik* 'ajándékoz', *bokszókogyik* 'bokszol', *tréfākogyik* 'tréfál', *turkākogyik* 'turkál')” (29). Az ilyen típusú tájszavakat a szótár összeállítói a valódi névbeli tájszótípusba sorolták.

A tájszótárban nehézséget okozott az alaki tájszavak azonosítása is. Ez egyrészt az alaki tájszavaknak a nem egyértelmű, hol szűkebb, hol tágabb meghatározásával is összefügg. Az egyik felfogás szerint ugyanis az alaki tájszó a köznyelvi szótól alakjában, tehát legalább egy beszédhangjában különbözik. A másik felfogás szerint pedig nem lehet alaki tájszónak tekinteni a valamely nyelvjárásra általában jellemző, sok morfémára kiterjedő hangtani jelenségeket tartalmazó szavakat. Mindezekkel összhangban a Nyitragerencséri tájszótár készítői köztes megoldást választva „nem minősítették alaki tájszónak azokat a címszókat, melyek az érintett köznyelvi lexémához képest csupán a palóc nyelvjárásokra jellemző magánhangzókat tartalmazták, viszont a tendenciaszerűen jelentkező magán- és mássalhangzó-jelenségeket felmutató nyelvjárású szavakat alaki tájszóként határozták meg” (30). Így tehát például a *kír* 'kér', a *szomoró* 'szomorú' és a *szemony* 'szekon' lexémák az alaki tájszók közé kerültek.

A könyvismertetésből természetesen nem maradhat ki a szótárrész belső szerkezetének a bemutatása sem. A szótár szócikkei a következő részekből épülnek fel: a címszó, a tájszó típusa, a nyelvjárású szóalak, a tájszó szófaja, jelentése(i), példamondat(ok), utalás(ok). A továbbiakban néhány különleges tájszót szeretnék az olvasók figyelmébe ajánlani. Elsőként a *pupácská*-t, mely „kelt tésztából készített, hüvelyknyi vastagságú rudak formájában megsütött, majd darabokra vágott és leforrázott tésztaféle” (229). Ezt Gerencséren kissé megszírozva, mézzel, mákkal vagy túróval ízesítve (karácsonyi ételként is) fogyasztják. Másodikként a *forma futott* tájszót emelem ki, mely „gyerekek megszólításában vagy szitkozódásban előforduló kifejezés” (131). Az e tájszót szemléltető példamondatok is nagyon találóak: „*Vargá Márcsá mondāta: tē būdös furnāfutott! – Bálkó néni még mondják máma is? – Hohó! perszehogy, igen, nágyon. Tē bidös furnāfutottya! Gyerēkēkrē*” (131). Harmadikként pedig a *kacsmarog* igét említem, melynek jelentése „udvarol valakinek, jár valaki után. *Még kacsmarog utānnád? Bök ki vígre, Tēklá! – Csák űllök otthon, mind ā szövíndék, tē még ki tuggyā, hun kacsmarógó!*” (162).

A szemléltetett példák alapján is bizvást állítható, hogy a kiadványt nemcsak azért érdemes fellapozni, hogy lássuk, milyen az első szlovákiai magyar helyi tájszótár. Mindenkinek ajánlható, aki szeretné megismerni a régi gerencsériek életét, szokásait és gondolkodásmódját. Emellett gerencséri személy- és földrajzi

neveket is találhatunk benne. A Nyitragerencséri tájszótár tehát nemcsak a nyelvjáráskutatók számára nyújthat értékes információkat, hanem néprajzi és névtani kutatásoknak is hasznos forrása lehet.

Irodalom

- GÁGYOR JÓZSEF 2003–2004. *Tallósi szótár 1–2*. Pozsony, Madách-Posonium.
- HEGEDŰS ATTILA 2001. A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 375–408.
- PRESINSZKY KÁROLY 2009. A magyar nyelvjárások írott forrásai. In: MENYHÁRT JÓZSEF–PRESINSZKY KÁROLY–SÁNDOR ANNA 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem. 31–42.
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

PRESINSZKY KÁROLY
ORCID: 0000-0003-3097-911X
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
kpresinszky@ukf.sk